ИЧАН-ҚАЛЪА ДАВЛАТ МУЗЕЙ-ҚЎРИҚХОНАСИ ФОНДИНИНГ АРХЕОЛОГИЯ КОЛЛЕКЦИЯСИНИ ТАСНИФЛАШ ВА КЕЛГУСИДА УЛАРНИ МУЗЕЙЛАШТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ.

Ичан-Қалъа давлат музей-қўриқхонаси
илмий ходими ***Машарипов Музаффар***

Аннотация: Ушбу мақолада муаллиф Ичан-Қалъа давлат музей-қўриқхонаси фондида сақланаётган археологик ашёларни илмий таснифлаш, уларнинг тарихий-маданий қийматини аниқлаш, сақланиш ҳолатини ўрганиш ҳамда келгусида музей экспозицияларида намойиш этиш имкониятлари ёритади. Археология коллекциясини тизимли ўрганиш орқали Хоразм воҳасининг қадимги ва ўрта асрлар тарихи, моддий маданияти, ҳунармандчилиги, савдо алоқалари ва аҳоли турмуш тарзига оид маълумотларни кенг жамоатчиликка етказиш масалалари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Ичан-Қалъа, музей фонди, археология коллекцияси, моддий маданият, илмий таснифлаш, музейлаштириш, археологик ёдгорлик, реставрация, экспозиция, маданий мерос.

Кириш.

Хоразм воҳаси Марказий Осиёнинг энг қадимий тарихий-маданий ҳудудларидан бири ҳисобланади. Ушбу заминда шаклланган қадимги шаҳарлар, қалъалар, мудофаа иншоотлари, турар жойлар ва ҳунармандчилик марказлари минтақанинг узоқ тарихий тараққиётидан далолат беради. Археологик тадқиқотлар натижасида аниқланган моддий ашёлар эса ўтмишдаги жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий ва маънавий ҳаётини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Хива шаҳридаги Ичан-Қалъа давлат музей-қўриқхонаси Хоразмнинг тарихий-маданий меросини сақлаш, илмий ўрганиш ва оммалаштиришда муҳим ўрин тутади. Музей фондидаги тарихий ашёлар халқнинг кўп асрлик ҳаёт тарзи, дунёқараши, бадиий тафаккури ва ҳунармандчилик анъаналарини ўрганиш имконини берувчи илмий манбалардир.

Мақоланинг мақсади археология коллекциясини ўрганиш ва тизимлаштиришнинг илмий асосларини ёритиш, ашёларнинг музей экспозицияларида намойиш этилиши учун зарур шарт-шароитларни белгилаш ҳамда уларни замонавий музей фаолиятига татбиқ этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

1. Археология коллекциясининг илмий ва тарихий аҳамияти

Археологик ашёлар тарихий жараёнларни бевосита ўрганиш имконини берувчи моддий манбалар ҳисобланади. Улар орқали қадимги аҳолининг кундалик турмуши, меҳнат фаолияти, ишлаб чиқариш усуллари, ҳунармандчилик маҳорати, савдо-сотиқ муносабатлари ва маданий алоқалари ҳақида маълумот олиш мумкин.

Хоразм ҳудудидаги археологик ёдгорликлардан топилган сопол буюмлар, идиш парчалари, металл ашёлар, тангалар, безак буюмлари ва қурилиш материаллари минтақанинг тарихий тараққиётини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Бундай ашёларнинг ҳар бири муайян даврга хос технология, услуб ва маданий анъаналарни ўзида акс эттириши мумкин.

Коллекцияни тадқиқ этишда ашёнинг келиб чиқиши, топилган жойи, ишлаб чиқариш техникаси, хомашёси, шакли, безак хусусиятлари ва санасига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Археологик материаллар ёзма манбалар, тарихий хариталар, экспедиция ҳисоботлари ва илмий адабиётлар билан қиёсий таҳлил қилиниши мақсадга мувофиқ.

2. Археология коллекциясини илмий таснифлашнинг асосий йўналишлари

2.1. Материалига кўра таснифлаш

Археологик предметлар тайёрланган материалларига қараб керамика, металл, тош, шиша, суяк ва бошқа органик материаллар, шунингдек, қурилиш материаллари гуруҳларига ажратилиши мумкин. Керамика гуруҳига сопол идишлар ва уларнинг парчалари, металл гуруҳига меҳнат қуроллари, маиший ашёлар ва тангалар, қурилиш материалларига эса ғиштлар, кошинлар, сирланган парчинлар ва меъморий безак қисмлари кириши мумкин.

Бундай гуруҳлаш ашёларнинг ишлаб чиқариш технологияси, хомашёдан фойдаланиш усуллари ва ҳунармандчилик ривожини ўрганишга ёрдам беради.

2.2. Функционал хусусиятига кўра таснифлаш

Предметларнинг вазифаси уларнинг тарихий аҳамиятини белгилашда муҳим мезондир. Шу асосда коллекцияни маиший турмуш буюмлари, хўжалик ва меҳнат қуроллари, ҳарбий анжомлар, савдо-сотиқ ва пул муомаласига оид ашёлар, зеб-зийнат буюмлари, диний маросимларга алоқадор предметлар, меъморий безаклар ҳамда ёзув ва муҳрларга оид ашёлар каби гуруҳларга ажратиш мумкин.

Предметнинг вазифаси фақат ташқи кўринишига қараб белгиланмаслиги лозим. Агар унинг аниқ вазифаси илмий жиҳатдан тасдиқланмаган бўлса, музей ҳужжатларида эҳтимолий талқин экани қайд этилиши керак.

2.3. Хронологик таснифлаш

Археологик коллекцияни тарихий даврлар бўйича таснифлаш ашёларнинг тараққиёт жараёнидаги ўрнини белгилашга ёрдам беради. Хоразм тарихини ўрганиш нуқтаи назаридан материалларни қадимги Хоразм, илк ўрта асрлар, ривожланган ўрта асрлар ҳамда сўнгги ўрта асрлар ва кейинги даврларга оид гуруҳлар бўйича кўриб чиқиш мумкин. Аниқ сана археологик

контекст, услуб, технология, тангалар ва бошқа ишончли далиллар асосида белгиланиши шарт.

2.4. Ҳудудий келиб чиқишига кўра таснифлаш

Ашёнинг топилган жойи ва археологик контексти унинг илмий қийматини аниқлашда катта аҳамиятга эга. Шу сабабли предметлар топилган ҳудуди, археологик ёдгорлиги, топилма шароити ва музейга қабул қилинган манбасига кўра ҳам тизимлаштирилиши керак. Предметнинг ҳозирги сақланиш жойи унинг топилган жойи билан адаштирилмаслиги, бу маълумотлар алоҳида қайд этилиши зарур.

3. Археологик ашёларни ҳисобга олиш ва илмий ҳужжатлаштириш

Коллекцияни таснифлаш фонд ҳужжатларини ўрганиш ва тартибга келтириш билан чамбарчас боғлиқ. Ҳар бир ашё бўйича инвентар рақами, номи, материали, тайёрланиш техникаси, ўлчамлари, санаси, топилган жойи, фондга қабул қилинган манбаси, сақланиш ҳолати, фотоқайд ва илмий адабиётлардаги маълумотлар қайд этилиши мақсадга мувофиқ.

Маълумотлар тўлиқ бўлмаган ҳолларда уларни тахминлар билан тўлдириш мумкин эмас. Мавжуд маълумотлар аниқ қайд этилиб, номаълум жиҳатлар кейинги тадқиқотлар учун вазифа сифатида белгиланиши керак. Ашёларни рақамлаштириш, юқори сифатли фотосуратлар олиш ва электрон маълумотлар базасини шакллантириш фонддан фойдаланиш самарадорлигини оширади.

4. Археология коллекциясини музейлаштиришнинг илмий асослари

Музейлаштириш тарихий ва маданий аҳамиятга эга ашёларни илмий ўрганиш, сақлаш, талқин қилиш ва жамоатчиликка намойиш этишга қаратилган комплекс жараёндир. Бу жараён предметни витринага

жойлаштириш билан чекланмайди; унинг келиб чиқиши, тарихий вазифаси ва маданий аҳамиятини илмий асосда тушунтиришни ҳам қамраб олади.

Музейлаштиришда илмий ишончлилик, ашёнинг асллигини сақлаш, муҳофаза талабларига риоя қилиш, мазмунли тақдимот ва ташриф буюрувчилар учун тушунарли ахборот бериш тамойилларига амал қилиш лозим. Предметларнинг сақланиш шароити материалига мос равишда белгиланиб, ҳарорат, нисбий намлик ва ёритиш даражаси назорат қилиниши керак.

5. Сақланиш ҳолати ва реставрация масалалари

Археологик предметлар тупроқ, намлик, ҳарорат ўзгариши ва бошқа ташқи омиллар таъсирида турли даражада шикастланган бўлиши мумкин. Керамикада ёриқлар ва сир қатламининг кўчиши, металлда коррозия, шишада дарзлар, тош ашёларда эса емирилиш кузатилиши эҳтимол. Шунинг учун ҳар бир предметнинг ҳолати мутахассислар томонидан баҳоланиши ва ҳужжатларда қайд этилиши зарур.

Реставрация ишлари малакага эга мутахассислар томонидан, илмий асосда амалга оширилиши керак. Агар предметнинг ҳолати намойиш этиш учун мос бўлмаса, унинг сақлаш шароитларини яхшилаш ёки фотосурат, рақамли модель ва илмий реконструкция орқали тақдим этиш мумкин. Реконструкция асл ашё эмаслиги ташриф буюрувчиларга очиқ кўрсатилиши лозим.

6. Коллекцияни экспозицияга жорий этиш имкониятлари

6.1. Хронологик экспозиция

Хронологик экспозицияда ашёлар тарихий даврлар кетма-кетлиги бўйича жойлаштирилади. Ҳар бир даврга оид предметлар билан бирга қисқа тарихий маълумотлар, хариталар, даврлар жадвали ва археологик ёдгорликлар

фотосуратларини тақдим этиш мумкин. Бу ёндашув ташриф буюрувчиларга Хоразм тарихий тараққиётини изчил тушуниш имконини беради.

6.2. Мавзули экспозиция

Мавзули экспозицияда ашёлар вазифаси ва маданий аҳамиятига қараб бирлаштирилади. Масалан, «Қадимги Хоразмда кундалик турмуш», «Сополсозлик ва кулолчилик анъаналари», «Ҳунармандчилик ва меҳнат қуроллари», «Савдо-сотиқ ва пул муомаласи», «Меъморчилик ва қурилиш маданияти» каби мавзуларни шакллантириш мумкин.

6.3. Тарихий контекстни тиклаш

Ашёларнинг топилган жойи, вазифаси ва тарихий муҳити ҳақида қўшимча маълумот бериш уларнинг мазмунини очиб беради. Масалан, сопол идиш билан бирга унинг тайёрланиш усули, эҳтимолий вазифаси ва тегишли даврдаги кулолчилик анъаналари ҳақида маълумот тақдим этиш мумкин. Барча талқинлар ишончли далилларга асосланиши керак.

6.4. Рақамли технологиялардан фойдаланиш

Электрон каталог, юқори сифатли фотосуратлар, 3D моделлар, QR-кодлар, интерактив хариталар, рақамли реконструкциялар ва ўзбек, рус ҳамда инглиз тилларидаги ахборот материаллари коллекцияни кенг жамоатчиликка танитишга ёрдам беради. Рақамли технологиялар асл экспонатнинг ўрнини босмасдан, унинг тарихий мазмунини тўлдириши лозим.

7. Музейлаштириш бўйича амалий таклифлар

Археология коллекциясини тизимли ўрганиш учун босқичма-босқич иш режасини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Дастлаб фонд ҳужжатлари текширилиб, коллекция таркиби аниқланади. Кейин ашёлар таснифланади, сақланиш ҳолати баҳоланади ва илмий тавсифлари такомиллаштирилади. Шундан сўнг рақамли каталог ҳамда экспозиция лойиҳаси тайёрланади.

Босқич	**Амалга ошириладиган ишлар**	**Кутиладиган натижа**
1. Фондни ўрганиш	Инвентар китоблари ва мавжуд ҳужжатларни текшириш	Коллекция ҳақидаги дастлабки маълумотлар аниқланади
2. Таснифлаш	Ашёларни материали, вазифаси, даври ва келиб чиқиши бўйича гуруҳлаш	Илмий тизимлаштириш амалга оширилади
3. Ҳолатни баҳолаш	Предметларнинг сақланиш ҳолатини кўрикдан ўтказиш	Муҳофаза ва реставрация эҳтиёжлари белгиланади
4. Илмий тадқиқот	Ашёларни қиёсий ўрганиш ва манбаларни таҳлил қилиш	Тарихий тавсифлар такомиллаштирилади
5. Рақамлаштириш	Фотосуратлар ва электрон каталог тайёрлаш	Маълумотлардан фойдаланиш осонлашади
6. Экспозиция лойиҳаси	Мавзулар, витриналар ва ахборот матнларини ишлаб чиқиш	Илмий асосланган экспозиция концепцияси яратилади

Ушбу жараёнда археологлар, тарихчилар, музейшунослар, реставраторлар ва рақамли технологиялар бўйича мутахассислар ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эга. Дастлаб сақланиш ҳолати қониқарли ва илмий маълумотлари етарли бўлган ашёлар асосида кичик мавзули кўргазма ташкил этиш, кейин эса унинг тажрибаси асосида доимий экспозицияни ривожлантириш мумкин.

8. Илмий тадқиқотнинг истиқболлари

Коллекциядаги ашёларни ўзаро қиёслаш орқали Хоразмдаги ҳунармандчилик технологиялари, ишлаб чиқариш анъаналари, маданий алоқалар ва моддий маданиятнинг ривожланиш босқичларини ўрганиш мумкин. Керамика, металл предметлар ва қурилиш материалларини таҳлил қилиш янги илмий саволларни шакллантириши мумкин; бунда ашёларнинг санаси ва келиб чиқишини тасдиқловчи далиллар ҳисобга олиниши шарт.

Илмий тавсифлар асосида археологик ашёлар каталоги, мақолалар, мавзули кўргазмалар ва электрон маълумотлар базасини яратиш мумкин. Шунингдек, ўқувчилар, талабалар ва сайёҳлар учун археологик ашёлар тарихи, уларни ўрганиш усуллари ва маданий меросни сақлаш аҳамиятига бағишланган экскурсиялар, маърузалар ҳамда интерактив машғулотлар ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса

Ичан-Қалъа давлат музей-қўриқхонаси фондидаги археология коллекциясини илмий таснифлаш ва келгусида музейлаштириш Хоразм воҳасининг тарихий-маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Ашёларни материали, функционал хусусияти, хронологияси ва келиб чиқиши бўйича тизимлаштириш уларнинг илмий қийматини аниқлаш ва янги тадқиқот йўналишларини белгилаш имконини беради.

Фонд ҳужжатларини такомиллаштириш, сақланиш ҳолатини баҳолаш ва электрон каталог яратиш музейнинг илмий-амалий фаолиятини ривожлантиришга хизмат қилади. Коллекцияни музейлаштиришда эса ашёларнинг тарихий муҳити, вазифаси ва маданий аҳамиятини очиб беришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Хронологик ва мавзули экспозициялар,

илмий изоҳлар, тарихий хариталар ва рақамли воситалар музейнинг маърифий имкониятларини кенгайтиради.

Хулоса қилиб айтганда, археология коллекциясини тизимли ўрганиш ва босқичма-босқич музейлаштириш Хоразмнинг бой тарихий меросини келажак авлодларга етказиш, илмий тадқиқотлар кўламини кенгайтириш ва музейнинг маданий-маърифий салоҳиятини ошириш учун муҳим замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар ва манбалар.

1. Ичан-Қалъа давлат музей-қўриқхонасининг археология коллекциясига оид инвентар китоблари ва фонд ҳужжатлари.
2. Хоразм воҳасининг археологик ёдгорликлари бўйича илмий тадқиқотлар ва археологик экспедициялар ҳисоботлари.
3. Толстов С. П. По древним дельтам Окса и Яксарта. — Москва: Издательство восточной литературы, 1962.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Музейлар тўғрисида»ги Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни.
6. Хоразм тарихи, археологияси ва моддий маданиятига бағишланган илмий тўпламлар ҳамда монографиялар.
7. Музейшунослик, музей фондларини ҳисобга олиш, сақлаш ва экспозиция ташкил этишга оид илмий-услубий адабиётлар.